

Editorial

Předposlední letošní číslo Sociowebu je opět věnováno tématu mezinárodní migrace, především migrace ekonomické, která je v současné době nejvíce výrazná. Toto číslo čtenářům přináší dva články obecnějšího charakteru, pojednávající o genderových aspektech mezinárodní migrace a také o metodologii sociologického výzkumu zaměřeného na migranty v cílové zemi. Dva poslední články prezentují závěry empirických šetření realizovaných v ČR.

Velká část dosavadních studií zaměřených na ekonomickou migraci vnímá jako hlavní aktéry převážně muže. Avšak počet migrujících žen stoupá a nazírání na ženy migrantky se postupně mění. Dnes ženy již nejsou vnímané pouze jako doprovod ekonomicky aktivního muže. První teoretický příspěvek Alice Szczepanikové z University of Warwick je stručným úvodem do problematiky zkoumání mezinárodní migrace z genderové perspektivy. Ve svém příspěvku autorka shrnuje poznatky několika zahraničních studií, zaměřených na odlišnost migračních strategií u žen a mužů, a zamýšlí se nad genderem jako klíčovou determinantou migračního procesu.

Ve druhém příspěvku se s kolegyní Michaelou Vojtkovou ze Sociologického ústavu AV ČR pokoušíme o shrnutí problematických aspektů výzkumu migrantů v českém kontextu. K sepsání tohoto příspěvku nás vedlo přesvědčení o tom, že sociologické výzkumy migrantů v ČR, ačkoliv jsou vedle oficiálních statistik a odborných odhadů poměrně důležitým zdrojem informací o cizincích, bohužel často postrádají promyšlenou metodologii sběru dat. Nesnažily jsme se o podání komplexního přehledu současných a v minulosti organizovaných projektů, přesto že v prvních odstavcích čtenářům přiblížíme práci několika institucí zabývajících se výzkumem migrantů. Naší snahou bylo spíše nastolit odbornou debatu o tom, jak by se mělo metodologicky správně realizovat šetření natolik specifické skupiny obyvatel ČR, jakých chyb se máme vyvarovat, a jakým problémům se naučit čelit.

Třetí příspěvek od Jakuba Grygara z Masarykovy univerzity v Brně a Marka Čaňka z Multikulturního centra Praha je věnován prezentaci výsledků výzkumu *Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu práce u migrantů ze třetích zemí*. Autoři, kteří realizovali kvalitativní výzkum migrantů z tzv. třetích zemí, rozvíjí diskusi nad otázkou spojenou s kvalifikací

migrantů a jejich postavením na českém trhu práce. Ve svém výzkumu autoři zjišťovali především to, jaký vliv na postavení migranta na trhu práce mají takové atributy jako například gender, země původu, jazykové znalosti a v neposlední řadě také sociální a kulturní kapitál. Důležitým zjištěním zmiňovaného šetření bylo to, že samotné postavení imigrantů na pracovním trhu není dáno jen strukturálními podmínkami (například legislativou nebo potřebami pracovního trhu). Postavení cizinců je do značné míry výsledkem vyjednávání, která probíhají v sociálních sítích, jichž jsou imigranti součástí.

Poslední příspěvek od brněnských kolegů Michala Nekorjaka a Ondřeje Hofírka z *Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti Masarykovy univerzity* tematicky navazuje na text o Vietnamcích v ČR zveřejněný v loňském Sociowebu. Tento článek, který je shrnutím širší statě připravované pro některý z českých sociologických časopisů, je zaměřen na studium prostředí vytvořeného zvláštním ekonomickým systémem tzv. *imigrantské ekonomiky*. Autoři soustředili svou pozornost na zkoumání mechanismů a podmínek fungování institucí a organizačních jednotek spojených s podnikáním Vietnamců na českém území.

Čtenáře, které zaujme obsah tohoto SOCIOWEBU, znovu zveme k návštěvě specializovaného portálu, který poskytne množství zajímavých informací a odborných článků věnovaných fenoménu mezinárodní migrace v České republice a dalších zemích střední a východní Evropy - www.migraceonline.cz.

Prosincové číslo SOCIOWEBU bude zaměřeno na genderovou problematiku a speciálně na kombinaci práce a rodiny.

S přáním příjemného čtení,

Yana Leontiyeva
[yana.leontiyeva@soc.cas.cz](mailto: yana.leontiyeva@soc.cas.cz)

Studium mezinárodní migrace: Co nabízí gender perspektiva?¹

Klíčová slova: migrace, gender perspektiva

Existující studie zabývající se mezinárodní migrací v českém kontextu mají překvapivě málo co říci k otázkám, které jsou pro pochopení migračních procesů naprosto zásadní: Jakým způsobem ovlivňuje gender mobilitu mužů a žen? Jak tvaruje jejich zkušenosti života v cizí zemi, příbuzenské vztahy, schopnost přežít v novém prostředí či postoje k návratu do země původu? Má rostoucí přítomnost migrujících žen a mužů vliv na genderové nerovnosti v české společnosti? V následujícím textu nabízím nahlédnutí do problematiky zkoumání mezinárodní migrace optikou gender, které si klade za cíl inspirovat ke hlubšímu studiu těchto otázek.

Zatímco v České akademické produkci o migraci se o gender takřka mluví, zahraniční (zejména angloamerické) studium migrace prodělalo v tomto ohledu za posledních 30 let zásadní posun. Do 70. let 20. století většina výzkumníků nereflektovala přítomnost žen mezi migranty. Tato ignorance byla obvykle odůvodňována tím, že ženy (často spolu s dětmi) jen následují muže a proto jako individuální aktérky migrace nejsou pro výzkum zajímavé. Následovala 70. a 80. léta, kdy v rostoucím počtu migračních studiích dominovalo zaměření na ženy migrantky jakožto primární objekt analýzy (jakási kompenzace jejich předešlé absence). Kritiky tohoto přístupu se shodují v tom, že jde sice o důležitý posun ale jen ve smyslu „obrácení“ předešlé nevyvážené situace, která neumožňuje plně pochopit jak gender ovlivňuje zkušenost migrace všech skupin migrantů (např. Phizacklea 2003; Hondagneu-Sotelo 2005).

V současné době již existuje celá řada studií, které ukazují, že ženy a muži nejen využívají jiné migrační kanály, ale často také prožívají migraci odlišně a volí – či jsou nuceni volit – různé strategie přežití a integrace. Migrující ženy čelí genderově specifickým nebezpečím, ale také mohou čerpat z odlišných zdrojů podpory a sociálních sítí než muži. Gender tedy nejen klíčovým způsobem determinuje procesy migrace, ale má vliv na dynamiku genderových vztahů a to jak v rodinách a komunitách migrantů, tak i ve společnostech původu a společnostech, do kterých migranti přicházejí (např. Hondagneu-Sotelo 1994; Pessar 1999;

¹ Tento text představuje obměněnou verzi dvou článků autorky zveřejněných na stránkách www.migraceonline.cz: *Migrace jako „genderovaný“ a „genderující“ proces - stručný přehled literatury a nástin budoucího výzkumu* (2006) & *Gender a mezinárodní migrace: úvod do problematiky* (2004). Na těchto stránkách také najdete zvláštní tematickou sekci editovanou autorkou věnující se tématu gender a migrace.

Mahler & Pessar 2006; Sassen 2003; Yuval-Davis et al. 2005).

Nárůst v počtu migrujících žen² byl reflektován nejen v rostoucím počtu výzkumů a studií zaměřených na popsání zkušeností migrantek, ale také na poli mezinárodních organizací, které reagovaly na potřebu chránit tyto ženy před diskriminací a vykořisťováním v hostujících zemích. I zde došlo k posunu směrem k více genderové perspektivě. Organizace jako je Mezinárodní organizace pro migraci (IOM), Úřad vysokého komisaře Spojených národů pro uprchlíky (UNHCR) či Populační fond Spojených národů (UNFPA), uveřejňují studie a realizují projekty, které si kladou za cíl být genderově senzitivní a reagovat na specifické potřeby migrujících mužů i žen (např. Engle 2004; UNHCR 2003; UNFPA 2006). Zde však občas hrozí nebezpečí, že se gender vyprazdňuje a stává se jakýmsi „trendy výrazem“, který všichni omílají ale bez hlubšího pochopení a mnohdy jen proto, že je to nutnou podmínkou pro získání grantů. Gender perspektiva je pak často redukována na (jakkoli velmi důležitou) problematiku migrujících žen jakožto obětí sexuálního násilí či obchodu s lidmi.

Podívejme se nyní na několik možností, jak je v literatuře analyzována genderová dimenze migračních procesů. Kofman a kol. (2000) se zamýšlí nad příčinami obecného trendu feminizace migrace v Evropě. Ekonomická restrukturalizace ve vyspělých kapitalistických zemích a následný nárůst počtu pracovních příležitostí pro ženy v odvětvích služeb, zdravotnictví a elektroniky vyvolaly genderově specifickou poptávku po pracovní síle přistěhovalců, což se okamžitě projevilo v migračních tocích. Spolu s nedostačující úrovní sociálního zabezpečení napříč západní a jižní Evropou tento proces vyvolal tzv. feminizaci migrace. Migrující ženy se stěhují za prací, kterou však nalézají převážně v oblasti neformálního a neregulovaného poskytování sociálních služeb, jako je práce v domácnosti, péče o děti, seniory a zdravotně postižené osoby nebo v sexuálním průmyslu (Kofman a kol. 2000).

Tato makro-sociologická perspektiva otevírá také otázky o genderových dopadech přítomnosti migrantů na cílové společnosti. Kofman a kol. například tvrdí, že migrace pomohla zachovat tzv. „hegemonii modelu bílého muže-živitele“. V poválečné západní Evropě totiž migrující ženy „zaplnily mezeru na trhu práce, kterou by jinak, dle očekávání, zřejmě musely zaplnit domácí ženy“, a tudíž jim umožnily udržet si postavení žen v domácnosti mimo regulovaný trh práce (Kofman a kol. 2000: 136). V poslední době také výzkumníci debatují o tom, že možnost laciného zaměstnávání migrujících žen jako pomocnic v

² Počet migrujících žen ve světě vzrostl v průběhu let 1965 až 1990 o 63 % (z 35 na 57 milionů), což je o 8 % vyšší nárůst než tomu bylo v případě migrujících mužů. V roce 2006 se mluví již o 95 miliónech migrantek, což je opět dramatický nárůst jen za posledních 16 let (UNFPA 2006).

domácnosti umožnila některým „domácím“ ženám vyhnout se vyjednávání a usilování o rovnější dělbu práce v domácnosti, protože díky přítomnosti migrujících žen nejsou nuceny na své partnery klást vyšší nároky (Tacoli, 1999 cit. v Kofman a kol. 2000: 144).

Řada mikro-sociologicky orientovaných výzkumů ukázala, že migrující ženy jsou na tom relativně lépe, co se týče vyhledávání a využívání finančních a sociálních služeb dostupných v nové společnosti i ve vytváření a udržování sociálních vazeb za účelem zajištění dodatečných zdrojů podpory (např. Kibria 1993; Ong 2003). Mnozí výzkumníci se také začali zaměřovat na to, jak je v migrující rodině rozdělena moc rozhodovat o odchodu, cílové zemi a návratu a jak migrace ovlivňuje dělbu práce a genderové vztahy v rodině. Častým zjištěním těchto studií je, že migrantky zvládají stres spojený s přesunem do jiné země lépe než jejich partneři či otcové. Mohou totiž své úsilí zaměřit na péči o domácnost a výchovu dětí - atributy, které jsou obecně považovány za jedny z klíčových pro naplnění tzv. ženské role. Naopak muži, kteří v exilu často nejsou schopni dostát své roli hlavního zaopatřovatele rodiny (jedna z obvyklých charakteristik tzv. mužské role) jsou vystaveni tlakům, jejichž nezvládnutí může vyústit až do násilí na partnerkách a dětech (např. Abdulrahim 1993; Szczepanikova 2005). Jiné studie hovoří o fenoménu, kdy se migrantky stávají jakýmsi mezníky pro definování etnické a kulturní odlišnosti imigrantské komunity (Anthias & Yuval-Davis 1992). Zatímco ženy jsou v rámci komunity imigrantů konstruovány jako symboly etnické identity odlišné od hostující společnosti, muži zastávají spíše roli aktivních agentů, kteří tato specifika do značné míry definují a ospravedlňují tak často útlak a diskriminaci žen.

Na závěr bych ráda zdůraznila, že ačkoli tento text klade důraz na důležitost gender jako klíčového aspektu migračních procesů, neznamená to, že gender považují za všemocnou kategorii, pomocí níž dokážeme plně pochopit migrační procesy. Řada feministických autorek a autorů se v nedávné době zabývala koncepcí vzájemné propojenosti (*intersectionality*) kategorií gender, třída a etnicita a zkoumala, jak se formují a zároveň vzájemně podmiňují. Tento přístup se ukázal být klíčovým pro studium migrace. Není možné hovořit (pouze) o „migrující ženě“ nebo o „migrujícím muži“, protože daný jednotlivec je vždy situován/a v matici třídních, etnických a věkových vztahů, jejichž důležitost se mění v závislosti na specifickém kontextu.

Alice Szczepaniková

alice.szczepanikova@gmail.com

Použitá literatura

- Abdulrahim, D. (1993). Defining gender in a second exile: Palestinian women in West Berlin. In G. Buijs (Ed.), *Migrant women. Crossing boundaries and changing identities*. Oxford: Berg.
- Anthias, F., & Yuval-Davis, N. (1992). *Racialized boundaries: Race, nation, gender, colour and class*

and the anti-racist struggle. London and New York: Routledge.

- Engle, L. B. (2004). *World in motion: Short essays on migration and gender*. International Organization for Migration (IOM), dostupné na: http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/books/world_motion.pdf
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994). *Gendered transitions*. Berkeley: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. (2005). *Gendering migration: Not for "feminists only" - and not only in the household*. Paper presented at the Mexico-U.S. Conference on Immigration, Princeton-IISUNAMM.
- Kibria, N. (1993). *Family tighrope*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., & Sales, R. (2000). *Gender and international migration in Europe: Employment, welfare, and politics*. New York: Routledge.
- Mahler, S. J., & Pessar, P. R. (2006). Gender matters: Ethnographers bring gender from the periphery toward the core of migration studies. *International Migration Review*, 40(1): 27-63.
- Ong, A. (2003). *Buddha is hiding: Refugees, citizenship, the new America*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Pessar, P. R. (1999). The role of gender, households, and social networks in the migration process: A review and appraisal. In C. Hirschman, P. Kasinitz & J. DeWind (Eds.), *The handbook of international migration: The American experience* (pp. 53-70). New York: Russel Sage Foundation.
- Phizacklea, A. (2003). Gendered actors in Migration. In J. Andall (Ed.), *Gender and ethnicity in contemporary Europe* (pp. 23-40). Oxford: Berg.
- Sassen, S. (2003). The feminisation of survival: Alternative global circuits In M. Morokvasic, U. Erel & K. Shinozaki (Eds.), *Crossing borders and shifting boundaries: Gender on the Move* (Vol. I, pp. 59-78). Opladen: Leske + Budrich.
- Szczepanikova, A. (2005). Gender relations in a refugee camp: A case of Chechens seeking asylum in the Czech Republic. *Journal of Refugee Studies*, 18(3): 281-298.
- UNFPA. (2006). *State of the world population 2006, A passage to hope: Women and international migration*: New York.
- UNHCR. (2003). *Sexual and gender-based violence against refugees, returnees and internally displaced persons: Guidelines for prevention and response*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- Yuval-Davis, N., Anthias, F., & Kofman, E. (2005). Secure borders and safe haven and the gendered politics of belonging: Beyond social cohesion. *Ethnic and Racial Studies*, 28(3): 513-535.

»

Výzkum migrantů v ČR – víme jak na to?

Klíčová slova: migrace, výzkumy cizinců

Sociologické výzkumy jsou vedle oficiálních statistik a odborných odhadů důležitým zdrojem informací o cizincích v ČR. V českém kontextu je mezinárodní migrace prozatím spíše doménou demografů, právníků a politologů, nežli sociologů. Sociologické výzkumy migrantů v ČR se teprve začínají rozvíjet a akademická sféra je v tomto směru prozatím pozadu. V tomto krátkém příspěvku se pokusíme přiblížit

práci několika institucí, které rozvíjejí téma mezinárodní migrace v ČR. Nesnažíme se o poskytnutí kompletního přehledu všech současných a v minulosti realizovaných projektů, ale spíše o zamyšlení se nad metodologickými aspekty sociologických výzkumů cizinců v ČR.

Výzkum migrantů má interdisciplinární charakter, dotýká se zejména demografie, sociologie, psychologie, ekonomie a politologie. Mezi nejdůležitější centra, která rozvíjí téma mezinárodní migrace v ČR patří především Výzkumný ústav práce a sociálních věcí VÚPSV, (výzkumný tým pod vedením M. Horákové) a Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy (tým studentů a doktorandů pod vedením Doc. D. Drbohlava). Dalším významným pracovištěm je Akademie věd České republiky (AV ČR). V Sociologickém ústavu AV ČR vědci zkoumají různé aspekty života migrantů, například migrace v pohraničních regionech, reemigrace, reprezentace zájmů menšin a migrantů, pracovní migrace cizinců ze třetích zemí. V Etnologickém ústavu AV ČR zkoumají repatriaci volyňských Čechů a geografické rozmístění cizinců v ČR.

Větší pozornost tomuto tématu začínají věnovat i další české univerzity. Prozatím neexistuje žádná obdoba studijního programu *migration studies*, nicméně některé příbuzné sociálně vědní obory rozvíjejí výzkum migrantů a menšin (často v rámci studia marginalizovaných vrstev společnosti). Mezi ně patří například Fakulta humanitních studií (FHS UK), Fakulta Sociálních věd (FSV UK), Filosofická fakulta (FF UK) a Centrum pro studium migrace Katolické teologické fakulty (CMS KTF UK) Univerzity Karlovy v Praze nebo také například Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti Fakulty sociálních studií Masarykovi univerzity v Brně (IVRIS MU).

Kromě akademických a výzkumných center hraje také důležitou roli v rozvoji výzkumů migrantů v ČR třetí sektor. Přispívají tomu například Mezinárodní organizace pro migraci, Liga lidských práv, Poradna pro občanství, Člověk v tísni a jiné neziskové organizace. Za zvláštní zmínku stojí aktivity Multikulturního Centra Praha (MKC Praha), které zajišťuje existenci prozatím jediného tematického internetového portálu – www.migraceonline.cz. Na těchto stránkách jsou pravidelně zveřejňované přehledy legislativních změn, full-textové odborné články, vědecké publikace, studentské práce, zprávy z výzkumu, upoutávky na přednášky, semináře a konference věnované problematice mezinárodní migrace.

Objektem zájmů dosavadních výzkumů se stávají buď různé cizinecké komunity

podle země původu (Ukrajinci, Vietnamci, Rusové apod.) nebo pak specifické skupiny migrantů bez ohledu na zemi původu, ale podle statusu nebo typu pobytu v ČR (například azylanti, nedokumentovaní migranti, ekonomicky aktivní, zaměstnaní, živnostníci apod.). Zvláštní skupinu tvoří reemigranti, jejichž návrat a následná integrace byla do různé míry podpořena státem. Předmětem většiny dosavadních výzkumů jsou: demografické charakteristiky migrantů, příčiny a mechanismy jejich příchodu do ČR, vazby v ČR a v zemi původu, podmínky života a práce v ČR, informovanost o vlastních právech a povinnostech spojených s pobytem v ČR, problematice života, teritoriální rozmístění, míra integrace do majoritní společnosti, krajanské vazby a reprezentace zájmů, mezigenerační problémy mezi různými pokoleními přistěhovalců a aspirace migrantů do budoucna.

Přestože je téma mezinárodní migrace pro českou sociologii poměrně nové, různé výzkumy v rámci jednotlivých projektů a studentských prací vznikají jako „houby po dešti“. Odlišné jsou nejen cílové skupiny a předměty výzkumů, ale také metodologické postupy (občas i jejich absence). Výzkumník zabývající se migrační problematikou je vystavený nemalému riziku poddat se pokušení postavení vlivného odborníka a následně i rizikům, která se skrývají v zobecnění výsledků empirického šetření domněnkami a odbornými úsudky. Avšak šetření natolik specifické skupiny obyvatel ČR, jako jsou cizinci, vyžaduje pečlivou přípravu, promyšlenou metodologii a co je nejvíc důležité – uvědomování si skromných možností zobecnění výsledků.

Většina kvantitativních výzkumů cizinců v ČR uplatňuje metodu výběrového dotazníkového šetření. Pravě tato metoda se většinou používá i v zahraničních výzkumech pro zjišťování informací o uprchlících, pracovních migrantech, zahraničních studentech atd. (Fawcett, Arnold 1987). Největším omezením kvantitativních výběrových šetření migrantů v ČR (podobně jako i v jiných zemích) je jejich nereprezentativnost a specifická způsobená především absencí opory výběru a praktickou nemožností zajistit náhodnost výběru jednotlivých respondentů.

Prozatím jediným českým výzkumem, který může s určitou nadsázkou aspirovat na reprezentativní popis určité části migrační komunity je šetření *Zaměstnávání cizinců v České republice* (Horáková 2001) realizované VÚPSV v roce 2001 pod vedením M. Horákové. Jedná se zároveň o jediný z mála výzkumů, který nabízí veřejně dostupná primární data. Objektem výzkumu byli cizinci, občané z vybraných zemí střední a východní Evropy, kteří měli platné povolení k zaměstnání v ČR a pracovali na českém území déle než jeden rok. Šetření

proběhlo metodou standardizovaných osobních rozhovorů na osnově dotazníku a samotní respondenti byli vybíráni kvótním výběrem ze základní databáze zaměstnanců vybraných národností, stanovených na základě údajů Cizinecké policie ČR.

Většina ostatních dosavadních výzkumu migrantů v ČR při sběru kvantitativních dat používá metodu, která je v anglosaské literatuře označovaná termínem „snowball“ (tzv. metoda sněhové koule). V podstatě se jedná o využití sociálních sítí při náboru respondentů. Tato metoda výběru respondentů spočívá v tom, že výzkumník identifikuje několik představitelů cílové skupiny, kteří jsou po ukončení rozhovoru vyzváni, aby poskytli tazateli kontakty na osobu odpovídající stanoveným kritériím. Získané kontakty jsou pak dále využívány pro účely výzkumu. Tento způsob je běžný pro šetření malých nebo nepříliš dostupných populací, používá se pro získání co největšího počtu kontaktů, které jsou pak použity buď pro provedení dalších rozhovorů anebo jako opora výběru pro širší výzkum.

Kromě absence spolehlivé opory výběru pro kvantitativní výzkum může způsobit potíže i konstrukce kvótních znaků, jejichž kvalita samozřejmě zaleží na úplnosti, kvalitě a dostupnosti údajů o zkoumaném vzorku. U dotazníkového šetření vystupují další problematické otázky, jako například klasické interview nebo samovyplnění či odměňování respondentů za uskutečněný rozhovor.

Významnou roli při výzkumech mezinárodní migrace hrají také etnografická komunitní studia. Tento typ výzkumu se používá především pro hlubší pochopení motivace jednotlivců, jejich strategie imigrace a způsobu adaptace do většinové společnosti v cílové zemi. Data získána pomocí kvalitativních šetření mají sice nízkou reliabilitu (kvůli slabé standardizaci), avšak vysokou validitu. Výsledky tohoto typu výzkumu mohou být jen stěží zobecněny, ovšem výzkumníci, kteří preferují kvalitativní postup, se o reprezentativitu ani nesnaží a problém výběru respondentů pro ně již není takovým složitým úkolem. Praktická aplikace kvalitativního výzkumu má však také svá úskalí. Kritické analýze spolehlivost výsledků vybraných kvalitativních výzkumů migračních komunit v ČR se věnovala například Klvačová (2006). Podle autorky, absence standardizovaných metodologických postupů v kvalitativním výzkumu může být nejen jeho výhodou, ale také problémem. Při studiu deseti vybraných zpráv z různých etnografických výzkumů se ukázalo, že autoři často zamlžují metodologický postup při výběru respondentů, nezmiňují se o zdroji a způsobu získávání použitých informací a nepoužívají citace informátorů. Tudíž důvěryhodnost výsledků podobných šetření

může být rovněž zpochybněna (Klvačová 2006).

Nezávisle na tom, zda se jedná o kvalitativní nebo kvantitativní přístup, může být poměrně velkým problémem pro výzkum především první generace migrantů jazyková bariéra. Respondent, jehož jazykové znalosti jsou omezené, nemusí rozumět složitým formulacím v dotazníku a jen těžko dokáže celou hodinu plynule hovořit o vybraném tématu v cizím jazyce. To, že respondent je třeba schopen domluvit se v jednoduchých každodenních situacích neznamená, že bude dobře chápat výzkumníkovu otázku a co je víc důležité, že bude umět vyjádřit svůj názor. Proto je potřeba dobře zvážit zda interakce s respondentem nemá probíhat spíše v jeho rodném jazyce.

Návratnost může rovněž do značné míry ovlivnit citlivost některých témat, obzvláště, pokud se ptáme obětí nelegálního obchodu s lidmi, uprchlíků, ale také klasických pracovních migrantů na nedůstojné podmínky práce, napůl legální systém zprostředkovatelských sítí a korupci na úřadech. Jako důležitý faktor, který může stěžovat komunikaci respondenta a tazatele, může být i odlišný kulturní kontext nebo i uzavřenost určité migrační komunity. V případě, úzce specifikované nebo málopočetné skupiny může výzkumník narazit na problém „vyčerpání kontaktu“.

Yana Leontiyeva, Michaela Vojtková
[yana.leontiyeva@soc.cas.cz](mailto: yana.leontiyeva@soc.cas.cz)
[michaela.vojtkova@soc.cas.cz](mailto: michaela.vojtkova@soc.cas.cz)

Literatura

- Fawcett, T. James, Fred Arnold. 1987 "The Role of Surveys in the Study of International Migration: An Appraisal". *International Migration Review* 21(4), Special Issue: 1523-1540.
- Horáková, Milada. 2001. *Zaměstnávání cizinců v České republice. Část I. Integrace cizinců na trhu práce v České republice*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Horáková, Milada, Danica Čerňanská. 2001. *Zaměstnávání cizinců v České republice. Část II. Závěrečná zpráva z empirického šetření*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Horáková, Milada, Milan Polívka, Patrik Pfeifer. 2001. "Nelegální zaměstnávání cizinců jako překážka v jejich integraci na trhu práce. Metodické postupy užívané ke zkoumání fenoménu nelegální práce ve vybraných zemích". Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Horáková, Milada, Danica Krause, Milan Polívka. 2002. Zjištění možností kontinuálního sledování ukazatelů (znaků) míry integrace cizinců prostřednictvím trhu práce České republiky. Praha: VÚPSV
- Klvačová, Petra. 2006 „Foreigners in the light of Research: Analysis of Research Reports“. In: Szczepniková A., Čaněk M., J. Grill (eds.) *Migration Processes in Central and Eastern*

Europe: Unpacking the Diversity, Prague:
Multicultural Centre Prague

Massey, S. Douglas. 1987. "The Ethnosurvey in Theory and Practice". *International Migration Review* 21(4):1498-1522.

MVČR. 2005. Zpráva o situaci v oblasti migrace na území České republiky za rok 2004. Poslední revize 16.12.2006 [cit. 1.9.2006] dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/dokument/2005/migrace04/zpravacs.pdf> >

Thompson, K. Steve, 2002. Sampling, Second Edition. New York: Wiley.

»

Kvalifikace a uplatnění migrantů na trhu práce v České republice

Klíčová slova: migrace, trh práce

Diskuse otázek spojených s kvalifikací migrantů z tzv. třetích zemí a jejich postavením na trhu práce je jedním z témat, které je intenzivně diskutováno ve všech členských zemích EU. Důvodem tohoto zájmu není pouze stále rostoucí příliv těchto imigrantů, ale také problémy udržení sociální spravedlnosti, které jsou touto imigrací zviditelňovány. Tento článek je shrnutím výzkumu, který popisuje aktuální situaci migrantů z tzv. třetích zemí na českém trhu práce a možnosti ekonomické a sociální mobility u první generace migrantů. Jednalo se o kvalitativní výzkum založený na analýze 56 rozhovorů s migranty především z východní a jihovýchodní Evropy a v menší části z USA. V těchto rozhovorech jsme se soustředili na to, jakým způsobem intervenují do postavení imigrantů na trhu práce v ČR takové skutečnosti, jako je míra znalosti jazyka, gender, země původu a sociální a kulturní kapitál – jak tyto znaky jednotlivé pracovníky kvalifikují pro jeden typ pracovní činnosti a jak je pro jiný typ diskvalifikují.

O kvalifikaci jsme přitom ve výzkumu neuvažovali jako o pouhém formálním vzdělání a získaných znalostech a dovednostech. Pouze něco znát a umět, popř. moci tyto znalosti a dovednosti formálně doložit, nestačí. Kvalifikace spíše představuje souhrn různě přiznávaných oprávnění, které jsou potřebné k tomu, aby člověk mohl vykonávat určitou práci. To, co je důležité, nejsou samotné znalosti, ale spíše vztah mezi přiznáním oprávnění k samotnému vstupu na pracovní trh, uznáním způsobilosti k výkonu pracovní pozice a sociálním definováním charakteru příslušné práce.

Dokládání kvalifikace imigrantů na českém trhu práce, tedy vedle faktických odborných znalostí a pracovních návyků imigrantů zahrnuje i prokazování legálního statusu, pohlaví, věku a země původu imigranta. Protože důrazy kladené na jednotlivé kategorie jsou proměnlivé v závislosti na kontextu, ve kterém jsou mobilizovány, bylo by přesnější, kdybychom uvažovali spíše o různých kvalifikacích, které jsou v závislosti na situaci na trhu práce různě aktualizovány a sjednávány.

Z provedených rozhovorů vyplývá, že samotné postavení imigrantů na pracovním trhu není dáno pouze strukturálními podmínkami (legislativou, nasyceností pracovního trhu v místě bydliště), ale do značné míry i výsledky vyjednávání, které probíhají v sociálních sítích, jichž jsou imigranti součástí.

Kombinace těchto okolností (strukturálních podmínek a jejich projevování v konkrétních situacích) se potom podílí na tom, jak jsou imigranti jakožto *imigranti – cizinci* rozpoznáváni a jak jim je otevírán nebo uzavírán přístup na trh práce. K dokládání kvalifikace pro vykonávání určité pracovní pozice a s ní spojené práce pak tedy patří i ochota podílet se na přehrávání těchto sjednaných rolí, popř. identifikace se s nimi.

Jedním z problémů, se kterým jsme se při analýze provedených rozhovorů potýkali, bylo uvažování nad tím, zda situace, která panuje na českém trhu práce v případě zaměstnávání cizinců, je výlučně specifická a daná pouze vzhledem k jejich postavením cizinců - imigrantů nebo zda je obecnějším jevem, který je však v rámci jejich postavení v české společnosti pouze viditelnějším. Jinými slovy, kladli jsme si otázku po tom, zda větší fluktuace, menší jistoty a v případě mnohých našich informátorů i horší pracovní postavení, které cizinci zakoušejí na českém trhu práce, je dáno samotnou skutečností, že nemají stejná práva jako občané ČR nebo zda tento fakt pouze zviditelňuje rostoucí nároky na flexibilitu zaměstnanců a obecnější trendy v politikách zaměstnanosti prosazovaných ze strany zaměstnavatelů.

Skutečnost, že u nás existuje propojení určitých pracovních pozic s místem původu imigranta – a tím, že o obsazování pracovních pozic můžeme uvažovat jako o projevu rasově definované hierarchie – má pak přímé důsledky pro úvahy o kvalifikaci a diskvalifikaci imigrantů na trhu práce. To, co imigranta totiž asi nejčastěji (a nejsilněji?) kvalifikuje pro obsazení určité pracovní pozice nebo určitý typ práce, nejsou ani tak ony faktické znalosti a dovednosti, jako spíše to, jak je sjednáno, co to znamená „přicházet z Východu“. Paradoxně pak mnohdy neochota imigrantů přijmout kvalifikaci, která je stereotypně spojena s identitou „příchozího z Východu“ a snaha o prosazení vlastních představ o svém postavení na trhu práce, je může z pracovního trhu diskvalifikovat. Cestu z bludného kruhu pak může představovat především založení si živnosti a začátek vlastního podnikání.

Do konkrétních kariérních možností imigrantů a uznávání jejich kvalifikace pro zastávání konkrétních pracovních pozic výrazně intervenují následující faktory:

- administrování pobytu v ČR;
- rozložení a hustota sociálních sítí;
- jazyková kompetence; a
- z příbuzenství a rodičovství vyplývající závazky a povinnosti a realizace genderových rolí.

Pro lidi, s nimiž jsme vedli naše výzkumné rozhovory, byla imigrace nejčastěji výsledkem předchozích dílčích rozhodnutí, které se samotným rozhodnutím o trvalém pobytu v ČR přímo nespojují: byla výsledkem opakovaných krátkodobých pracovních pobytů, často zprostředkovaných v rámci klientského systému. Tato skutečnost má pro osoby, které po čase získali trvalý pobyt nebo občanství v souvislosti s přiznáváním jejich kvalifikace dva důsledky:

- jednak se zde často setkáváme z důvodů předchozí práce „načerno“ s problémem doložení kontinuity pobytu v ČR;
- jednak se během tohoto pobytu tyto osoby „rekvalifikovali“ na ten typ prací a takové pracovní prostředí, které jim v případě pozdější případné snahy o vymanění se z těchto vztahů, neposkytuje žádné výhody a doporučení.

Okolnosti, které imigrantům pomáhají ke sjednání lepší kvalifikace, adaptaci na trhu práce a kariéernímu růstu, patří dlouhodobá a opakovaná zkušenost s dřívějšími pobyty v ČR a/ nebo existence stabilních sociálních sítí. Okolnosti, které naopak diskvalifikují či blokují větší mobilitu na pracovním trhu, popř. do ní nepříjemně intervenují, jsou zkušenosti se zapojením do stínové ekonomiky, popř. pracovní kariéra na hranici legality.

Jedním z nejdůležitějších znaků, který se objevoval snad ve všech rozhovorech jako určující pro přiznávání kvalifikace, byla znalost češtiny a schopnost jí aktivně používat. Jazyková kompetence a její úspěšné uplatňování hraje při hledání, získávání a v neposlední řadě i udržení práce klíčovou roli. V tomto ohledu je znalost češtiny (případně i dalších jazyků) jedním z klíčových předpokladů zvýšení šancí na pracovní a sociální mobilitu imigranta.

Faktem však také zůstává, že pro zastávání jak „nekvalifikovaných“ pracovních pozic, tak i těch „kvalifikovaných“, není očekávána vysoká znalost jazyka, ale především jeho ovládnutí na té úrovni, která je spojena se zastávanou pracovní pozicí. Konkrétní jazyková znalost se tak na sjednávání kvalifikace cizinců podílí ještě jedním způsobem: pomáhá imigranta rozpoznat a ustavit jako *cizince*. Z hlediska jazyka je to především přízvuk, který hraje roli při vytváření hranice mezi *Čechy* a *cizinci* – a tím jsou i potažmo určovány jejich různé kvalifikace pro zastávání pracovních pozic. Různé reakce na různý přízvuk („východní“, „anglický“) zviditelňují, jakým způsobem může jazyk fungovat jako prostředek, skrze nějž se člověk ocitá v postavení *cizince*.

Zkušenosti našich respondentů jsou podmíněny vztahy založenými na propojení takových kategorií, jako jsou socioekonomická pozice, etnicita, věk a gender, přičemž jejich důležitost se mění v závislosti na specifickém kontextu, ve kterém jsou jako tyto dílčí kategorie rozpoznány a jednány. S každou z těchto kategorií jsou spojeny trošku jinak ustavené závazky a očekávání. Ukázali jsme, že propojení těchto různých závazků a etik péče je nejvýrazněji v životech našich informátorů

nastoleno v okamžiku úmrtí jejich rodičů, očekávání narození vlastních dětí nebo při rozhodování o jejich výchově a vzdělání. Právě v těchto situacích jsou imigranti nejvýrazněji konfrontováni se svou pozicí na trhu práce (a v české společnosti obecně) a se svými vlastními představami, přáními a potřebami seberealizace. A byly to také tyto okolnosti, které před naše respondenty radikálně stavěly otázku jejich pracovního postavení, možnosti doložit, ustavit a prosadit jiný typ kvalifikace a možnosti dalšího kariéerního růstu.

Samotný fakt migrace a v jejím rámci ustavení imigrantovy kvalifikace je sice důležitou skutečností, která ovlivňuje jeho kariéru, ale není to skutečnost jediná. S migrací spojená a v různých fázích života různě dynamická restrukturalizace soukromého života před imigranty staví otázku po přípustnosti a možnostech jejich profesních mobilit.

Rodina je v českém prostředí také tou institucí, která umožňuje vyjít imigrantům z jejich relativní sociální izolace a nepřímo tak ovlivňuje možnosti jejich pracovní mobility. Děje se tak především prostřednictvím socializace jejich dětí do české společnosti a jejich přispěním k následné resocializaci rodičů.

Na základě studia rozhovorů s našimi informátory tedy tvrdíme, že kvalifikace a její různé podoby jsou formovány prostřednictvím různých, sociálně sjednávaných a kontextuálně podmíněných norem a očekávání, které jsou k jednotlivým pracovníkům vztaheny jako k imigrantům - cizincům.

Úloha samotného různého sjednávání a uskutečňování kvalifikace jako bariéry nebo akceleratoru mobility na pracovním trhu, se přitom mění v závislosti na právním postavení imigrantů a s tím spojenými očekáváními o vlastní pracovní kariéře; a v souvislosti s kategoriemi věku, etnicity, jazykové kompetence, sociální třídy a genderu. Není to tedy pouze samotná formální kvalifikace, co zvyšuje či snižuje možnost mobility na pracovním trhu, ale spíše její konkrétní ustavení prostřednictvím propojení těchto různých, kontextuálně sjednaných klasifikací.

Jakub Grygar, Marek Čaněk
grygar@fss.muni.cz
mise@mkc.cz

Grygar, J., Čaněk M. a J. Černík (2006). *Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu práce u migrantů ze třetích zemí : závěrečná zpráva z výzkumu*. Praha: Multikulturní centrum Praha. Dostupná v elektronické podobě na www.migraceonline.cz/studie_f.shtml?x=1919735.

Výzkum proběhl v rámci projektu Technologického parku a.s. Trh práce a cizinci financovaného EU a státním rozpočtem ČR (Phare 2003 RLZ - Opatření 1.1 Posílení aktivní politiky zaměstnanosti).

»

Několik poznámek k otázce integrace Vietnamců³

Klíčová slova: migrace, integrace, Vietnamci

Vietnamci v Česku především podnikají, mají potíže se domluvit a jsou uzavření, žijí vlastně tak trochu mimo českou společnost – vzájemné kontakty mají především obchodnický charakter. Tato obecně známá konstatování nastolují řadu otázek: například proč je současný stav takový jaký je a hlavně jakým způsobem bude ovlivňovat integraci Vietnamců do české společnosti. To, že imigranti z Vietnamu jsou v Česku etablovanou menšinou není pochyb. Žije jich zde téměř čtyřicet tisíc, za deset let se jejich počet více než zdvojnásobil a pořád roste⁴. Navíc jsou skupinou cizinců s největším počtem lidí v mladém věku – Vietnamci se tedy u nás natrvalo usazují a zakládají rodiny.

Vietnamci v reakci na podmínky ve zdejších prostředích postupně vytvořili vlastní ekonomický systém, pro který používáme označení *vietnamská imigrantská ekonomika*. Je to relativně autonomně fungující síť institucí a organizačních jednotek: všechny základní potřeby pro jejich reprodukci si přistěhovalci dokáží zajistit sami. Zaměření Vietnamců na podnikání a s tím spojený postupný vznik imigrantské ekonomiky má podle našeho názoru kořeny především v těchto oblastech:

a) Česká legislativa vytváří pro vstup cizinců na pracovní trh mnohem více překážek, než je tomu v případě podnikání. Z toho důvodu je mezi cizinci – a to nejen v České republice – tak významný podíl podnikatelů a živnostníků.

b) Mezi pracovní místa a cizince vstupují kulturní bariéry. Ty souvisí v první řadě s jazykovou (ne)vybaveností imigrantů, která omezuje možnosti vzájemné domluvy. Svoji roli sehrávají i kulturní stereotypy české společnosti a její celkově spíše negativní postoj k Vietnamským imigrantům. Tyto postoje však spíše brání přístupu imigrantů na lepší pracovní místa, méně pak při obsazování málo prestižních zaměstnání. Například Ukrajinci jsou u české populace ještě méně oblíbenou skupinou imigrantů, avšak s uplatněním na sekundárním trhu práce problémy nemají. K vysvětlení absence imigrantů z Vietnamu na českém pracovním trhu tedy kulturní ani legislativní bariéry nepostačují. Je třeba počítat i s následujícími pozitivními podněty.

c) Vnější tlak na imigranty, který omezuje jejich šance, podle Portese a Sensebrennerové

³ Tematicky volně navazujeme na text kolegy Kocourka (2005), který byl zveřejněn na tomto webu před rokem. Rozsáhlejší stať o vietnamských imigrantech právě připravujeme a měla by tiskem vyjít příští rok na stránkách některého z českých sociologických časopisů.

⁴ Zde je třeba vložit obligátní poznámku, že prezentované počty zachycují pouze legálně pobývajících imigrantů a že skutečný počet Vietnamců pobývajících na území Česka je ve skutečnosti neznámý.

(1993) generuje vznik solidárních vazeb, jenž by za jiných okolností třeba ani nevznikly. Tato reaktivní solidarita je zdrojem sociálního kapitálu (podpůrných sociálních sítí) a pomáhá překonat řadu překážek spojených se specifickou situací přistěhovalců. Imigrantům z Vietnamu usnadňuje (a tedy i motivuje) podnikání především tím, že zajišťuje peněžní půjčky (na počáteční investice či podnikatelské úvěry) a kontakty na zaměstnance, tedy na levnou pracovní sílu.

d) To, co Vietnamce pozitivně motivuje k podnikání je bezesporu i úspěch s jakým se jejich obchodování už od počátku etablovalo v transformující se české ekonomice.

Obživa většiny populace moderních společností je zajišťována skrze trh práce. Kvalita integrace do této instituce je tedy jedním z podstatných ukazatelů úspěšného začlenění přistěhovalců. Vietnamci však jen v minimální míře pracují u českých zaměstnavatelů – naopak se uplatňují uvnitř své imigrantské ekonomiky, která sama vytváří řadu pracovních míst. Můžeme hovořit o oddělených pracovních trzích a tedy i o mimoběžné integraci imigrantů z Vietnamu do české ekonomiky a proto i potažmo odloučení od většinové populace? V jistém smyslu ano, ale...

1) Je sice pravda, že část podnikatelských aktivit Vietnamců se orientuje na pokrytí poptávky vlastní imigrantské skupiny, ale v celkovém objemu představují jen menší část realizovaných transakcí (byť svojí funkcí významných)⁵. Hlavním typem podnikání imigrantů z Vietnamu je obchodování s oděvním zbožím. Svým charakterem se orientuje na poptávku většinové populace. Kesteloot a Mistiaen (1997) hovoří o takto zaměřeném podnikání jako o ekonomické asimilaci – narozdíl od podnikání, které je orientováno dovnitř imigrantské skupiny a tvoří tzv. etnické ekonomické niky. Podnikání v etnických nikách více spoléhá na sociální kapitál a instituce zakotvené v přistěhovalcké komunitě. A přestože Vietnamci ve svém podnikání také spoléhají na sociální kapitál a zdroje, které zpřístupňuje (viz reaktivní solidarita) nehraje v jejich podnikání tak silnou roli jako v případě na sebe orientovaných podnikatelských enkláv. V tomto smyslu lze obchodování s oděvním zbožím vnímat také jako imigrantské podnikání, které nechává šance k sociálnímu začlenění do české společnosti relativně více otevřené.

2) Vietnamci pracovní místa ve své ekonomice dnes již nenabízejí pouze přistěhovalcům, ale i českým zájemcům. Inkluze tak získává impuls od imigrantů a „jejich“ pracovní trh přestává být exkluzivní. I když má stále ještě smysl hovořit o paralelním vietnamském pracovním trhu, takové rozlišení pravděpodobně postupně ztratí význam. A to i díky následujícímu bodu.

⁵ Typem podnikání, které je zaměřeno na poptávku z řad přistěhovalců, je například prodej letenek či překladatelsko-zprostředkovatelské služby.

3) Děti Vietnamců studují na českých školách pravděpodobně většinou nebudou pokračovat v podnikání svých rodičů. Rodiče i děti vnímají, že status vietnamského obchodníka má v české společnosti nízkou prestiž a chtějí se z ní vymanit. Statistiky o počtech Vietnamců na českých gymnáziích i celkové školní úspěchy na všech stupních škol napovídají, že tuto strategii vzestupné sociální mobility opřenou o vzdělání vietnamští imigranti skutečně sledují⁶.

V současné době pochopitelně nevíme, zda děti vietnamských imigrantů nebudou nakonec nabízet svojí kvalifikaci primárně v rámci přistěhovalecké komunity, zda dojde k postupnému prolnutí českého i vietnamského imigrantského pracovního trhu a zda integrace podnikatelských aktivit Vietnamců do českého hospodářství bude mít takovou podobu, že v budoucnu už nebudeme moci hovořit o specifické imigrantské ekonomice. Naznačené body pouze poukazují na to, že i když Vietnamci žijí poměrně odděleně od sociálních institucí české společnosti, je tato izolace pouze relativní a nemá nepřekonatelný charakter.

Michal Nekorjak, Ondřej Hofírek

nekorjak@fss.muni.cz

hofirek@fss.muni.cz

Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti (FSS MU)

Literatura

- Kocourek J. 2005. „Vietnamci v ČR.“ *Socioweb* 3 (5) [online] (citováno 30.10.06)
<http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/124_socioweb_5.pdf>
- Kesteloot Ch., Mistiaen P. 1997. „From ethnic minority niche to assimilation: Turkish restaurants in Brussels.“ *Area*, vol. 29, no.4, p. 325-334
- Portes A., Sensebrenner J. 1993. „Embeddedness and Immigration – Notes on the Social Determination of Economic Action.“ *The American Journal of Sociology*, vol. 98, no.6, p. 1320-1350

⁶ Na vysokých školách je zatím podíl Vietnamců poměrně nízký, ale je to dáno tím, že dnešní mladá generace vietnamských imigrantů, respektive jejich potomků, na vysoké školy teprve nastoupí. Zatím prochází nižšími vzdělávacími stupni.

« Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky dne 1. 11. 2006 » « Redakční rada: Daniel Čermák, Anna Gabrielová, Iva Chludilová, Jitka Laštovková, Yana Leontiyeva, Hana Maříková, Petra Rakušanová, Markéta Sedláčková, Natalie Simonová, Petr Sunega » « Adresa: SOCIOweb, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, Praha »